

УДК 37.016:94(100):94(470+571)-047.82(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-37>

Петро ГОРОХІВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0003-1943-8240
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) gopeiv@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ «РУССКОГО МІРА» І ВИВЧЕННЯ ЦЬОГО ПОНЯТТЯ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

У статті з'ясовано, що концепція «русського міра» є духовним фундаментом «рашизму», серцевиною його ідеології і складовою зовнішньої агресивної політики Російської Федерації. Визначено, що причинами запровадження цього та інших понять у курси шкільної історичної освіти є розгортання повномасштабної війни РФ проти України, а метою є не дозволити ворожій пропаганді підмінювати поняття, маніпулювати свідомістю українських дітей і дати їм чітке розуміння ідеологічних основ зовнішньої політики Московії-Російської імперії-СРСР-Російської Федерації.

Метою статті є з'ясувати суть концепту «русський мір», визначити методику формування цього поняття на уроках всесвітньої історії.

Доказано, що це поняття є наскрізним і потребує його вивчення починаючи з 7 класу. У підручниках з історії України і всесвітньої історії є багато важливого матеріалу про особливості зовнішньої політики Московії-Росії на всіх історичних етапах. Матеріал володіє інформаційним і розвивальним потенціалом для формування цього поняття, а також може використовуватися у військово-патріотичному вихованні дітей та у контрпропагандистських цілях.

Проаналізовано зміст підручників історії. З'ясовано, що діючі підручники не акцентують увагу учнів на суті зовнішньої політики РФ, значенні ідеології у розв'язанні численних воєн і воєнних конфліктів. І лише в курсах історії 11 класу міститься згадка про агресію РФ проти Молдови, Чечні, Грузії, України.

Зазначено, що у наступних навчальних роках будуть зроблені відповідні зміни у Програми з історії, у навчальному матеріалі з'являться окремим блоком матеріали про російсько-українську війну XXI ст. і більше уваги буде приділено новим поняттям: «рашизм» і «русський мір». За допомогою оновлених підручників історії і навчально-методичної літератури вчителі історії отримають технології розгляду, аналізу і критики наративів, які оправдовують агресивну зовнішню політику РФ.

Визначено методи, форми та засоби послідовного, систематичного та ефективного формування в учнівства чіткої понятійної системи, що сприятиме ефективному військово-патріотичному вихованню учнів.

Зазначено вплив на учнів традиційних і нестандартних уроків, з використанням активних та інтерактивних методів. Показано можливості уроків-диспутів, використання педагогічних технологій (модульної, проєктної, ігрової та ін.), а також позакласних занять для ефективного опанування учнями поняттям «русський мір».

Ключові слова: концепція «русского міра», історична освіта, уроки історії, поняття, методика формування понять, підручник, методи, прийоми і засоби навчання історії.

Petro HOROKHIVSKIY,
orcid.org/0000-0003-1943-8240
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the World History and Methodology Department
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) gopeiv@gmail.com

THE CONCEPT OF “RUSSIAN PEACE” AND THE STUDY OF THIS CONCEPT IN WORLD HISTORY LESSONS

The article reveals that the concept of “Russkiy Mir” (“Russian World”) is the spiritual foundation of “Rashism”, the core of its ideology and an integral part of the foreign aggressive policy of the Russian Federation. It was determined that the reasons for the introduction of this and other concepts in the courses of school historical education were the deployment of a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, but the purpose was not to allow hostile propaganda to replace concepts, to manipulate the consciousness of Ukrainian children and to give them a clear understanding of the ideological foundations of the foreign policy of Muscovy-the Russian Empire-the USSR-the Russian Federation.

The purpose of the article was to find out the essence of the concept of "Russkiy Mir", to determine the method of formation of this concept in the lessons of World History.

It was proved that this concept was cross-cutting and needed to be studied since form 7. There is a lot of important material about the features of foreign policy of Muscovy-Russia at all historical stages in the textbooks of History of Ukraine and World History. The material had information and developmental potential for the formation of this concept, and can also be used in military-and-patriotic education of children and for counter-propaganda purposes.

The content of History textbooks was analyzed. It was found that existing textbooks did not focus pupils' attention on the essence of foreign policy of the Russian Federation, the meaning of ideology in starting numerous wars and military conflicts. And only in the courses in History of form 11 there was mentioned about the aggression of the Russian Federation against Moldova, Chechnya, Georgia, Ukraine.

It was noted that in the following academic years, relevant changes would be made in the curriculum of History, materials about the Russian-Ukrainian war of the 21st century would appear in the educational material as a separate block and more attention would be paid to new concepts: "racism" and "Russkiy Mir". With the help of updated textbooks in History and teaching-methodical literature, History teachers would receive the techniques for studying, analyzing and criticizing narratives that justify the aggressive foreign policy of the Russian Federation.

Methods, forms and means of consistent, systematic and effective formation of a clear conceptual system in pupils, which would contribute to the effective military-and-patriotic education of pupils, were determined.

The impact of traditional and non-standard lessons, using active and interactive methods on pupils was indicated. The possibilities of lessons-disputes, the use of pedagogical technologies (modular, project, game, etc.), as well as extracurricular activities for the effective mastering of the concept of "Russkiy Mir" by pupils were shown.

Key words: *the concept of "Russkiy Mir" ("Russian World"), historical education, History lessons, concepts, methods of concepts forming, textbook, methods, techniques and means of teaching History.*

Постановка проблеми. Після здобуття у 1991 році незалежності Україна на шляху демократичного розвитку, інтеграції у європейську сім'ю постійно зазнавала різноманітного тиску з боку Російської Федерації, яка намагалася повернути собі попередні позиції у світі і насамперед реалізувати ідею відродження неоімперії, втягнувши у неї пострадянські держави, і у першу чергу – Україну.

З 2014 р. вона стала об'єктом агресії з боку Російської Федерації, яка протягом восьми років вела неоголошену (гібридну) війну, а 24 лютого 2022 р. розпочала повномасштабну військову агресію в Україну.

В основі агресивної, експансіоністської зовнішньої політики імперського реваншу було покладено фашистський політтехнологічний конструкт «русского міра», який є однією з основоположних ідей рашизму, його духовним фундаментом і складовою зовнішньополітичної діяльності РФ.

Інформаційна війна Росії спрямована і проти історичної освіти України. Це спонукало МОН України розробити цілий ряд заходів для протистояння агресивній антиукраїнській пропаганді. В умовах цього виклику «...українська історична освіта має [...] послідовно продовжувати формування в учнівства української історичної пам'яті, патріотизму та розуміння єдності України та українського народу з Європою та європейськими демократичними цінностями (Бураков, 2016).

Серед важливих завдань історичної освіти є запровадження у навчальний процес ряду нових понять, серед яких на першому місці є поняття «рашизм» і «русській мір». Перед вчителями істо-

рії постало завдання оволодіти методикою роботи з ними. Це визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі концепту «русского міра» присвятили свої численні дослідження вітчизняні науковці. Ідеологічні засади, формування і розвиток «русского міра» та його злочинну роль у російсько-українській війні досліджують такі науковці та аналітики, як: П. Гай-Нижник, М. Гергелюк, І. Гирич, В. Горбулін, А. Іщенко, С. Здіорук, П. Павленко, М. Пірен, О. Саган, І. Сидор, Є. Магда, Л. Филипович, Ю. Фігурний, Л. Якубова та інші. Більшість дослідників прийшли до спільної думки, що ідея «русского міра» є однією з основоположних ідей рашизму, його духовним фундаментом і складовою зовнішньополітичної діяльності.

Головні етапи зародження, становлення і розвитку «русского міра» досліджував Ю. Фігурний (Фігурний, 2018). Про значення ідеї «русского міра» у формуванні ідеології рашизму зазначав у своїй праці «Ідеологічна підготовка Російською Федерацією агресії проти України» дослідник Ю. Бураков. Він дослідив роль Руської Православної Церкви і особисто патріарха РПЦ Кирила (Бураков, 2016: 125]. Дослідник А. Кафтан вважає, що «русській мір» у поєднанні з концепцією «особливого шляху» утворює концепцію рашизму (Кафтан, 2015). Сутність концепції «русского міра» як форму сучасного радикального російського націоналізму з елементами фашистської ідеології визначають дослідники Р.В. Гула і І.Г. Передрій (Гула, Передрій, 2017: 79–81).

Окрему групу праць становлять дослідження науковців, присвячені проблемам методики роботи з поняттями на уроках історії. Зокрема, загальні положення формування понять на уроках історії висвітлюють О. Пометун, Л. Пилипчатіна, І. Сущенко, І. Баранова (Пометун, Пилипчатіна, Сущенко, Баранова, 2010), С. Терно (Терно, 2004), Д. Десятов (Десятов, 2005) та ін.

Проте відсутні методичні розробки формування понять «рашизм», «русській мір» та інших на уроках історії.

Метою роботи є з'ясувати суть концепту «русській мір», історію його складання і визначити методику формування цього поняття на уроках історії.

Виклад основного матеріалу. Гібридна війна, яку розв'язала Російська Федерація проти України у 2014 р., після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2023 р. набула відразу ознак геноциду українського народу, оскільки президент В. Путін оголосив метою «спеціальної воєнної операції» (війни) здійснення «денацифікації», тобто знищити українців як політичну націю, зруйнувати не тільки українські міста і села, але й українську історичну пам'ять та національну самосвідомість.

Задовго до цієї війни путінський режим особливу роль приділяв фальсифікації історії та пропаганді «русского міра», формуючи, насамперед, у росіян імперську свідомість та шовіністичні настрої, а серед українців – зневіру, втрату ідентичності, серед певної категорії населення – сепаратистські настрої.

Ідеологічних атак зазнавала історична освіта України. Російські політтехнологи систематично намагалися нав'язувати антиукраїнські наративи. Українська держава слабо реагувала на них.

У вищих ешелонах академічної науки і спеціальних служб відбувалося визначення суті гібридної війни і її багатосторонніх проявів, відшукувалися засоби протидії пропагандистським атакам Росії. А середній школі приписувалося лише посилити патріотичне виховання і боротися з фейками, використовуючи запропоновані спеціальні комп'ютерні програми. І лише у 2022 році, як зазначено у Методичних рекомендаціях МОН щодо викладання історії, правознавства, громадянської освіти, «...в навчальні програми предметів «Історія України», «Всесвітня історія» та інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» внесено суттєві зміни на основі сучасної методології історії, з урахуванням нових історіографічних напрацювань, а також політичних, економічних, соціальних і культурних викликів, які виникли у зв'язку з повномасштабною збройною агресією

Російської Федерації проти України. Доповнення, які запропоновано, мають на меті увиразнити наскрізні лінії з минулого, що дають змогу пояснити сучасні події» (Бураков, 2016).

Учителям запропоновано орієнтуватися на оновлені навчальні програми та підручники історії. Дуже важливо, що у 2023 р. МОН нарешті запропонувало ввести у навчальний процес поняття «рашизм», «русській мір» та інші, як своєрідні маркери, для ідентифікації агресивної зовнішньої політики РФ.

Від прийняття рішення і його реалізації у навчальну практику може пройти ще чимало часу, особливо в умовах жорстокої війни. Тому важливим видається розглянути методичні можливості формування поняття «русській мір» на уроках всесвітньої історії.

Які ж завдання має вирішувати вчитель історії? Очевидно існує певний алгоритм дій.

1. Насамперед слід детально вивчити суть концепції «русского міра», історію її складання від зародження ідеї збирання земель навколо Москви у XV ст. і до оформлення у стійку концепцію за роки правління В. Путіна.

2. Детально опрацювати методичні рекомендації МОН щодо вивчення історії, правознавства і громадянської освіти на наступний навчальний рік.

3. На етапі стратегічної підготовки до уроків переглянути діючу Програму з всесвітньої історії для 7-11 класів і визначити, у яких розділах курсу можна вводити роботу з поняттям «русській мір».

4. На етапі проміжної підготовки намітити методичні можливості роботи з цим поняттям.

5. Розробити детальні план-конспекти уроків з формування поняття «русській мір», використовуючи найбільш ефективні методи, прийоми, засоби і форми навчання.

Українська Вікіпедія дає тлумачення суті цього поняття і його взяло Міносвіти для своїх методичних рекомендацій вчителям історії: «Доктрина «русского міра» – неоімперська геополітична та ідеологічна теорія в Російській Федерації періоду путінізму, яка спрямована на реконструкцію російської імперської ідентичності» (Російський світ, 2023). Визначені також основні риси цього концепту (Огризко, 2022).

Учитель історії повинен не лише знати все про концепцію «русского міра», але зробити все, щоб учні теж мали відповідні знання і вміли розрізняти його прояви і протистояти їм.

Під час підготовки до уроків всесвітньої історії він має детально переглянути Програму з історії і визначити розділи і теми уроків, де буде згадувати про формування і прояви «русского міра».

Матеріал всесвітньої історії містить необхідну інформацію вже у 7 класі. Зокрема у Програмі є розділ V «Країни Центральної та Східної Європи в X–XV ст. і передбачена тема про «Велике князівство Московське». У різних підручниках по-різному розкрита його історія, але найбільш повно можна використати матеріал § 21 підручника О.Гісема та О. Мартинюка «Північно-Східна Русь. Утворення та зміцнення Московської держави» (Гісем, Мартинюк, 2020: 114–119). Він придатний для доопрацювання і трансформування у необхідному напрямку навчання.

Насамперед його слід переформатувати і змістити акценти. Зокрема у цьому параграфі центральним є питання «Монгольська навала та золотоординське ярмо» і в учнів створюється стійке переконання, що найбільшим злом для народів Русі є монголи, у той час агресивна політика князів московських, починаючи з Івана Калита, знаходиться у тіні. Тому на цьому уроці учитель повинен все таки більше уваги приділити історії Московського князівства і подати її через опанування учнями поняття «русскій мір». Очевидно, він має використати розповідь і пояснення.

Тезово розповісти про монгольську навалу і пояснити, що концепція московського-російського державництва почала формуватися ще з 1327 р., коли Іван Калита одержав ярлик на самостійне князювання від золотоординського хана Тохтамиша і право на збір данини з руських князівств, що сформувало напрям зовнішньої політики: спочатку допомога Золотій Орді у збиранні данини, згодом збирання данини на свою користь, а потім «збирання» (приєднання) земель, чим вже займалися наступні князі.

Він пропонує учням розглянути таблицю «Причини посилення Москви» і звертає увагу на останній пункт: «Перетворення Москви на духовний центр після перенесення до неї резиденції київського митрополита».

Характеризуючи політику князя Івана III, звертає увагу учнів на продовження ним справи розширення меж Московської держави.

Ознайомлює учнів з твердженням історика П. Мілюкова, який зазначив, що ще у XV–XVI ст. в Московії були зроблені перші спроби зв'язати «київську» Русь з «московською». І зробив це цар Іван III, який у 1485 (1493) році відкрито прийняв титул «государь всея Руси» і визначив свою «Русскую вотчину», яка включала в себе Київ, Смоленськ та інші міста.

Учитель зв'язує події XV–XVI ст. і політику тогочасних князів з сучасною політикою Російської Федерації і використанням В. Путіним основних ідей «русского міра». На домашнє завдання

вчитель пропонує написати есе «Зародження ідеї «збирання земель» навколо Москви».

Під час вивчення у 8 класі теми «Московська держава у XVI–XVII ст.» на етапі актуалізації опорних знань запитує: Яка ідея була в основі зовнішньої політики перших московських князів? Чому князь Іван III прийняв титул «государ всея Руси»? Як він окреслив свою вотчину?

Характеризуючи період правління Василя III, учитель пропонує учням записати ім'я ченця Філофея Псковського і його знамениту формулу про те, що «Москва – Третій Рим», що заклала основи концепції «русского міра» (Гуржи, 2016). Звертає увагу на фразу: «...Цим виправдовувалася як претензія на зверхність над християнами, так і зовнішня експансія Московії проти сусідніх держав» і просить дати їй оцінку.

Під час розгляду питання про правління Івана IV звертає увагу на загарбницьку зовнішню політику, пропонує розглянути карту «Московська держава XVI–XVIII ст.» і відповісти на питання: Які території завоювала Московська держава? Чим була обумовлена політика завоювання не лише колишніх руських земель, але й інших народів? Дайте їй оцінку (Гісем, Мартинюк, 2020: 114–119).

На домашнє завдання вчитель пропонує підготувати відповідь на питання «Як і у що проросли ідеї Філофея у XXI ст.?».

На уроці «Поява Російської імперії» учитель повинен акцентувати на спадкоємності політики московських правителів. Констатує, що за роки царювання Петра I ідея створення єдиного геополітичного простору знайшла своє продовження. Учитель звертає увагу на фрагмент тексту параграфа: У 1721 р. за наполяганням Феофана Прокоповича, цар перейменував Московське царство на Російську імперію, у якій є метрополія і колонізовані народи. «...Цим держава засвідчила своє прагнення розширити кордони та заявила про претензії на всю спадщину Русі» (Гісем, Мартинюк, 2021: 97). З цього моменту, «...московський народ став великоросійським, а звідси підкорені русини-українці стали малоросами» (Чекун, 2022).

Учитель запитує:

1. Що визнаєте про ідею «русского міра»?
2. Коли розпочалося «збирання руських земель»?
3. Хто з попередників Петра I його здійснював? Чим мотивував?
4. Чи є зв'язок між політикою Петра I і В. Путіна?
5. Дайте правову і моральну оцінку діяльності московських правителів: знищення Батурина з усіма його жителями, Запорозької Січі і варварське бомбардування українських міст військами РФ у сучасній війні.

Під час вивчення всесвітньої історії у 9 класі теж є матеріал, що дає можливість формувати в учнів знання про історію складання поняття «русскій мір». Зокрема у темі уроку «Австрійська та Російська імперії» є пункт 5. «Суспільні рухи в Російській імперії в 30–40-х рр. XIX ст.», у якому міститься розповідь про суспільні течії слов'янофілів і західників. Учитель повідомляє, що деякі ідеї монаха Філофея, автора формули «Москва – третій Рим», взяли на озброєння у своєму протистоянні із західниками слов'янофіли, які відстоювали ідею особливого типу культури, що виникла на ґрунті православ'я.

Ідея єдиного геополітичного простору знайшла своє відображення у знаменитій формулі-концепції міністра освіти Російської імперії графа С. Уварова «самодержавність-православ'я-народність».

Учитель підводить учнів до висновку, що ця монархічна концепція стала великодержавною ідеологією з 30-х років XIX ст. Цей ідеологічний концепт мав не лише посилити імператорську владу, але й об'єднати навколо метрополії близькі й далекі провінції та колонії.

Важливим є матеріал про напрямки зовнішньої політики імперії у XIX ст. Учитель звертає увагу на основні цілі зовнішньої політики Російської імперії в цей період: збільшення території держави; легітимізація й захист кордонів; збільшення свого впливу на справи у світі.

Під час закріплення вивченого матеріалу учитель запитує:

1. Що ви пам'ятаєте про концепцію Росії «русскій мір»?
2. Що вона передбачала?
3. Як формула міністра освіти С. Уварова «самодержавність-православ'я-народність» пов'язана з ідеєю «русского міра»?
4. Що відрізняло, а що об'єднувало ідейні напрями суспільного життя Росії 30–40-х рр. XIX ст.?
5. Яким терміном, на вашу думку, доцільно визначити зовнішню політику Російської імперії цього періоду? Поясніть свою думку (Гісем, Мартинюк, 2022: 88-94).

Курс всесвітньої історії у 10 класі перенасичений матеріалом про події у кожній країні, про світові війни та міждержавні відносини у міжвоєнний період. Проте він потребує детального переосмислення і переформатування, особливо історії Росії–СРСР. У першу чергу це стосується історії громадянської війни і встановлення радянської влади в Росії і постімперських країнах. Навіть якщо й відбудеться перегляд навчального матеріалу, учитель історії повинен вміло розста-

вити акценти і забезпечити тяглість у сприйманні учнями поняття «русскій мір», пояснивши його модифікацію у зазначений період. Центральним має бути положення: Радянська Росія приступила до реалізації плану поширення радянської влади у світі і планувала за допомогою створеного у 1919 році III (Комуністичного) Інтернаціоналу створити Всесвітню Федеративну Республіку Рад.

Виходячи із цього учитель має викласти історію приходу до влади більшовиків Росії, розв'язування ними воєн проти України та інших держав з метою відродження імперії, намагання здійснювати «експорт революції» в країни Європи в 1918–1923 рр. Вивчаючи історію європейських країн (Німеччини, Угорщини, Польщі, Болгарії, країн Балтії, Середньої Азії та ін.) створити в учнів чітке уявлення про Росію як агресора.

Доцільним буде проведення окремого уроку-конференції (або його різновидів) на тему: «Спроби реалізації планів російських більшовиків на експорт революції в 1918–1920 рр.» за таким планом:

1. Розробка ідеї світової пролетарської революції в працях російських соціал-демократів початку XX століття.
2. Поширення радянської влади в країнах колишньої Російської імперії.
3. Спроби реалізації ідеї світової революції відкритим збройним шляхом в країнах Європи.
4. Створення III Інтернаціоналу як штабу з організації світової революції.
5. Спроби експорту революції в країни Європи та Азії в 1921–1923 рр.
6. Спецоперації Комінтерну з експорту революції в розвинуті країни Європи.
7. Спроби поширення світової революції в країнах Сходу.

Також кожне із цих питань може стати темою окремих проєктів, які можуть бути досліджені, розроблені і презентовані на окремих заняттях.

Тема «Поширення радянської влади в країнах колишньої Російської імперії» має ознаки реалізації ідеї «русского міра». Учитель повинен це актуалізувати і сприяти засвоєнню учнями цього поняття як на уроках всесвітньої історії, так і історії України відповідного періоду.

Учитель може залучити учнів до написання рефератів про особливості зовнішньої політики Раднаркому РСФРР, про взаємовідносини з урядами України, про перебіг війн РСФРР з УНР тощо.

Необхідно залучати учнів до роботи з документальними джерелами, як наприклад, «Інструкцію агітаторам-комуністам на Українє» голови Реввійськради Російської Федерації

Л. Троцького і організувати обговорення цього та інших документів, які розкривають фальшивість, облудність, підступність і підлість російської держави по відношенню до України та інших держав. Відповідно, вчитель повинен спонукати учнів провести паралелі з агресією Росії проти України на сучасному етапі.

Вивчаючи тему про утворення Радянського Союзу, учитель повинен підвести учнів до розуміння справжньої мети Росії в організації об'єднавчого руху радянських держав, як реалізації ідеї відродження імперії. По цій темі також можна організувати конференцію або організувати проектну діяльність учнів, написання ними рефератів, повідомлень, створення презентацій тощо.

Учитель повинен вчити учнів розрізняти риси тоталітарного режиму РСФРР–СРСР як у внутрішній, так і зовнішній політиці.

Основна робота з формування поняття «руської мір» відбувається на уроках зі всесвітньої історії в 11 класі: «Міжнародні відносини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.», «Агресія Росії проти України та її вплив на міжнародні відносини», «Модерне (індустріальне) та постмодерне (постіндустріальне, інформаційне) суспільства: тяглість та зміни».

Учителі історії повинні підготувати не лише потрібний матеріал щодо роботи з новими термінами і поняттями, але й продумати, які методи, прийоми і форми використовувати на відповідних уроках.

Якщо перебіг воєнних дій на території України можна детально розглянути в курсі історії України, то складання ідеології рашизму і концепції «русского міра» варто вивчити в курсі всесвітньої історії. Є декілька варіантів організації навчального процесу. Насамперед, урок «Міжнародні відносини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.» провести у вигляді уроку-конференції, включивши у перелік питань для розгляду історію сповзання РФ до стану держави-терориста. Можна провести практичне заняття, як це пропонує Програма, на тему «Рашизм проти системи міжнародної безпеки і сучасний світоустрій».

Учитель може дати випереджувальне завдання знайти в Інтернеті матеріали про зовнішньополітичну діяльність Росії, тлумачення термінів «рашизм», «руській мір», «геополітика», «міжнародний тероризм» тощо, скласти словничок і представити його у вигляді презентації під час розгляду питання про зовнішню політику РФ.

Також учитель може знайти в Інтернеті необхідні матеріали, розробити питання з посиланням на відповідні сайти і провести урок у вигляді веб-

квесту «Ідеологічні основи агресивної зовнішньої політики Російської Федерації», а матеріал уроку «Міжнародні відносини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.» дати на самостійне вивчення.

Учитель може повести урок-лекцію і конспективно розкрити проблему, а учні тим часом повинні зробити відповідні записи. Цей конспект повинен містити визначення поняття «руській мір», його ознаки, короткі записи про історію складання ідеї «збирання земель», особливості його складання в період правління В. Путіна, роль патріарха РПЦ Кіріла Гундяєва в обґрунтуванні концепції «русского міра».

У ході опрацювання матеріалів про це та інші поняття учні повинні знати наступне. Безпосередньою передумовою формування концепції «русского міра» вважають розпад СРСР. За досить короткий термін Росія із «світового лідера» перейшла в статус «регіональної сили». Виникла необхідність заповнити смисловий вакуум, що виник у внутрішній і особливо зовнішній політиці.

Після приходу до влади В. Путіна, конкурували і взаємно доповнювали себе дві політичні ідеї: *геополітична ідея Євразії*, яка полягає у політичному та ідеологічному об'єднанні країн Європи і Азії і *культурологічна ідея «русского міра»* – цивілізаційного, соціокультурного та наднаціонального простору, що охоплює майже кожного двадцятого мешканця планети, які володіють духовними та ментальними ознаками російськості і небайдужі до долі та місця Росії в світі (Возняк, 2022).

Починаючи з початку 2000-х рр. російські ідеологи почали визначати базові цінності, на основі яких слід проводити зовнішню політику. Вони прийшли до висновку, що слід опиратися на російську діаспору, і в першу чергу у колишніх радянських республіках, де вони проживають компактно.

Надання ідеї «русского міра» так званого «сакрального» звучання відбулося з обранням Патріархом Російської православної церкви Кіріла Гундяєва, який окреслив базові елементи «русского міра» і його «опору»: православ'я, російську мову, культуру та спільну історичну пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток.

З весни 2014 р. фактично розпочалася неоголошена гібридна російсько-українська війна. Концепція «русского міра» стала важливою складовою рашизму. Практично її дію передбачалося поширювати скрізь, де розмовляють російською мовою. В. Путін і патріарх Кірілл використовують ідеологію «русского міра» як головне виправдання військового вторгнення.

Це так зване «вчення» стверджує, що існує наднаціональний російський простір (цивілізація),

іменована «Святою Руссю», яка включає Росію, Україну й Білорусь, а також етнічних росіян і російськомовних громадян світу. Цей «русскій мір» має політичний центр у Москві, спільний духовний центр у Києві – «матері усїєї Русі», спільну російську мову, спільну церкву – Російську православну церкву, єдиного Московського патріарха, який співпрацює зі спільним президентом/національним лідером В. Путіним (Декларація, 2022).

Під час вивчення теми по російсько-українську війну учитель теж повинен звернути увагу учнів на ідеологічне підґрунтя політики РФ.

Разом з тим розтягнуте у часі вивчення поняття «русскій мір» має певні недоліки, оскільки не сприяє чіткому його засвоєнню у 7–10 класах із-за епізодичного згадування по ньому. Тому більш доцільним було б використати можливості допрофільної підготовки у 8–9 класах і організувати курси за вибором за такими темами:

1. Зовнішня політика Московії–Російської імперії–СРСР–Російської Федерації.
2. Московсько-російські історичні діячі.
  - а) князі-«збирачі земель»;
  - б) ідеологи «русского міра»;
  - в) ідеологи рашизму.
3. Українсько-російські відносини у ХХ ст.
4. Українсько-російські відносини 1992–2023 рр.

Ці та інші подібні теми можуть бути використані і у профільній школі як курси за вибором.

Висновки. Таким чином, концепція «русскій мір» – російська неоімперська геополітична доктрина епохи панування путінізму. Є ідейним підґрунтям для історичного реваншу – воєнної агресії з ціллю реставрації Росії у кордонах СРСР до 1991 року та повернення у «зону впливу» країн-колоній та сателітів у Європі, Закавказзі та Середній Азії. Вона почала створюватися у ХVІ ст., отримала остаточне завершення на початку ХХІ ст. з приходом до влади президента В. Путіна і стала духовним фундаментом рашизму та складовою зовнішньополітичної діяльності РФ. Ідеологія «русского міра» слугує головним виправданням військового вторгнення в Україну.

«Русскій мір» є наскрізним поняттям і підлягає вивченню у курсі всесвітньої історії впродовж 7–11 класів. Використовуючи різноманітні методи, прийоми, новітні засоби навчання, а також педагогічні технології, вчителі історії послідовно, систематично і цілеспрямовано повинні формувати це та інші поняття, рекомендовані МОН України.

Наведений у статті матеріал, не вичерпує проблеми дослідження. Перспективним є з'ясування особливостей методики вивчення цього поняття на уроках історії України та в позакласній роботі вчителя історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бураков Ю. В. Ідеологічна підготовка Російською Федерацією агресії проти України. *Відродження Українського війська: сучасність та історична ретроспектива* : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. (1–2 груд. 2016 р.). Київ, 2016. С. 125–126. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbirnik-ukr-visko-suchasnist.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).
2. Возняк Т. Геополітична диспозиція Росії Путіна. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/voznyak/61f28de0b6b09/>.
3. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія : підруч. для 7 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 144 с.
4. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія : підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2021. 144 с.
5. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія: підруч. для 9 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2022. 234 с.
6. Гула Р. В., Передерій І. Г. Російський фашизм: ідеологічні основи, історія, становлення та сучасні модифікації. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/130371/12-Hula.pdf?sequence=1>.
7. Гуржи В. «Русскій мір» як ідеологія і глобальний проєкт. Ризики для України. Частина 1 (скорочена версія). URL: <https://uisgda.com/ua/russkij-mir-yak-ideologiya-i-globalnij-proekt.-riziki-dlya-ukraini.-chastina-1-skorochena-versiya.html>.
8. Декларація православних богословів світу про «русскій мір». 16 березня 2022. URL: https://risu.ua/deklaraciya-pravoslavnih-bogosloviv-svitu-pro-russkij-mir_n127230.
9. Десятов. Д. Л. Структурно-системний підхід у роботі з історичними термінами та поняттями. *Історія та правознавство*. 2005. № 32. С. 8–10.
10. Кафтан А. Почему рашизм обречен на забвение. *Власть денег*. 2015. № 5/430. 9 мая.
11. Методичні рекомендації щодо викладання історії, правознавства, громадянської освіти та курсів духовно-морального спрямування у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-ykladannya-istoriyi-osnov-pravoznavstva-gromadyanskoyi-osvity-ta-kursiv-duhovno-moralnogo-spryamuvannya-u-2022-2023-navchalnomu-rotsi/>.
12. Огризко В. Дещо про «рашизм» URL: http://r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=124302&lang=ukr
13. Пометун О., Пилипчатіна Л., Сущенко І., Баранова І. Основи критичного мислення: навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2010. 216 с.

14. Російський світ. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82.

15. Терно С. Ознайомлення учнів із системою понять історичних курсів (класифікація та шляхи формування понять). *Історія в школах України*. 2004. № 3. С. 24–25.

16. Фігурний Ю. С. «Русский мир» – неоімперська геополітична ідеологічна доктрина та важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. Київ : «МП Леся», 2018. С. 137–162.

17. Чекурн С. «Русский мир» в житті Церкви. URL: https://risu.ua/russkij-mir-v-zhitti-cerkvi_n127862.

REFERENCES

1. Burakov Yu. V. (2016). Ideolohichna pidhotovka Rosiiskoiu Federatsieiu ahresii proty Ukrainy. Vidrodzhennia Ukrainskoho viiska: suchasnist ta istorychna retrospektyva [Ideological preparation of aggression against Ukraine by the Russian Federation] : *zb. materialiv Mizhnar. nauk. konf.* Kyiv, 125-126. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbirnik-ukr-visko-suchasnist.pdf>. (data zvernennia: 25.05.2023) [in Ukrainian].

2. Vozniak T. Neopolitychna dyspozytsiia Rosii Putina [Geopolitical disposition of Putin's Russia]. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/voznyak/61f28de0b6b09/> [in Ukrainian].

3. Hisem O. V., Martyniuk O. O. (2020). Vsesvitnia istoriia : pidruch. dlia 7 kl. zakl. zahal. sered. osvity [World History: textbook for form 7 of the institutions of secondary education]. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok», 144 [in Ukrainian].

4. . Hisem O. V., Martyniuk O. O. (2021). Vsesvitnia istoriia : pidruch. dlia 8 kl. zakl. zahal. sered. osvity [World History: textbook for form 8 of the institutions of secondary education]. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok», 144. [in Ukrainian].

5. Hisem O. V., Martyniuk O. O. (2022). Vsesvitnia istoriia: pidruch. dlia 9 kl. zakl. zahal. sered. osvity [World History: textbook for form 9 of the institutions of secondary education]. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok», 234 [in Ukrainian].

6. Hula R. V., Perederii I. H. Rosiiskyi fashyzm: ideolohichni osnovy, istoriia, stanovlennia ta suchasni modyfikatsii [Russian fascism: ideological foundations, history, development and modern modifications]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/130371/12-Hula.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

7. Hurzhy V. «Russkii mir» yak ideolohiia i hlobalnyi proekt. Ryzyky dlia Ukrainy [“Russkiy Mir” (“Russian World”) as an ideology and a global project. Risks for Ukraine. Part 1 (shortened version)]. *Chastyna 1 (skorochena versiiia)* URL: <https://uisgda.com/ua/russkij-mir-yak-ideologiya-i-globalnij-proekt.-rizyki-dlya-ukraini.-chastina-1-skorochena-versiya.html> [in Ukrainian].

8. Deklaratsiia pravoslavnykh bohosloviv svitu pro «russkii mir» [Declaration of the Orthodox theologians of the world about “Russkiy Mir” (“Russian World”)]. 16 bereznia 2022. URL: https://risu.ua/deklaraciya-pravoslavnykh-bogosloviv-svitu-pro-russkij-mir_n127230 [in Ukrainian].

9. . Desiatov. D.L. (2005). Strukturno-systemnyi pidkhid u roboti z istorychnymy terminamy ta poniattiamy [Structural and systematic approach in working with historical terms and concepts]. *Istoriia ta pravoznavstvo – History and jurisprudence*. 32, 8-10 [in Ukrainian].

10. Kaftan A. (2015). Pochemu rashyzm obrechen na zabvenye [Why racism is doomed to oblivion]. *Vlast denezh – Money power*. 5/430. 9 maia. [in Russian].

11. Metodychni rekomendatsii shchodo vykladannia istorii, pravoznavstva, hromadianskoi osvity ta kursiv dukhovno-moralnoho spriamuvannia u 2022/2023 navchalnomu rotsi [Methodological recommendations for teaching History, Law Science, Civic Education, and courses of spiritual and moral orientation in the 2022/2023 academic year]. URL: <https://www.schoolife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-ykladannya-istoriyi-osnov-pravoznavstva-gromadyan-skoyi-osvity-ta-kursiv-duhovno-moralnogo-spriamuvannya-u-2022-2023-navchalnomu-rotsi/> [in Ukrainian].

12. Ohryzko V. Deshcho pro «rashyzm» [Something about “racism”]. URL: http://r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=124302&lang=ukr [in Ukrainian].

13. Pometun O., Pylypchatina L., Sushchenko I., Baranova I. (2010). Osnovy krytychnoho myslennia: navchalnyi posibnyk dlia uchniv starshykh klasis zahalnoosvitnoi shkoly [Fundamentals of critical thinking: a training manual for pupils of high school]. Ternopil : Navchalna knyha Bohdan, 216 s. [in Ukrainian].

14. Rosiiskyi svit [Russian world.]. Stattia u Vikipedii. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82 [in Ukrainian].

15. Terno S. (2004). Oznaiomlennia uchniv iz systemoiu poniat istorychnykh kursiv (klyasyfikatsiia ta shliakhy formuvannia poniat) [Introduction of students to the system of concepts of historical courses (classification and ways of concepts forming)]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in schools of Ukraine*. 3, 24–25 [in Ukrainian].

16. Fihurnyi Yu. S. (2018). “Russkiy myr” – neoimperska heopolitychna ideolohichna doktryna ta vazhlyvyi chynnyk ahresii Rosiiskoi Federatsii suproti Ukrainy y ukraintsiv. Rosiiska ahresiia proty Ukrainy: pravda i vyhadky, prychny i naslidky [“Russkiy Mir” (“Russian World”) is a neo-imperial geopolitical ideological doctrine and an important factor in the aggression of the Russian Federation against Ukraine and Ukrainians. Russian aggression against Ukraine: truth and fiction, causes and consequences]. / P. P. Hai-Nyzhnyk (kerivnyk proektu, uporiad. i nauk. red.); avt. kol.: P. P. Hai-Nyzhnyk, I. I. Krasnodemska, Yu. S. Fihurnyi, O. A. Chyrkov, L. V. Chuprii. Kyiv: “MP Lesia”, 137–162 [in Ukrainian].

17. Chekun S. «Russkii mir» v zhytti Tserkvy [“Russkiy Mir” (“Russian World”) in the life of the Church]. URL: https://risu.ua/russkij-mir-v-zhitti-cerkvi_n127862 [in Ukrainian].